

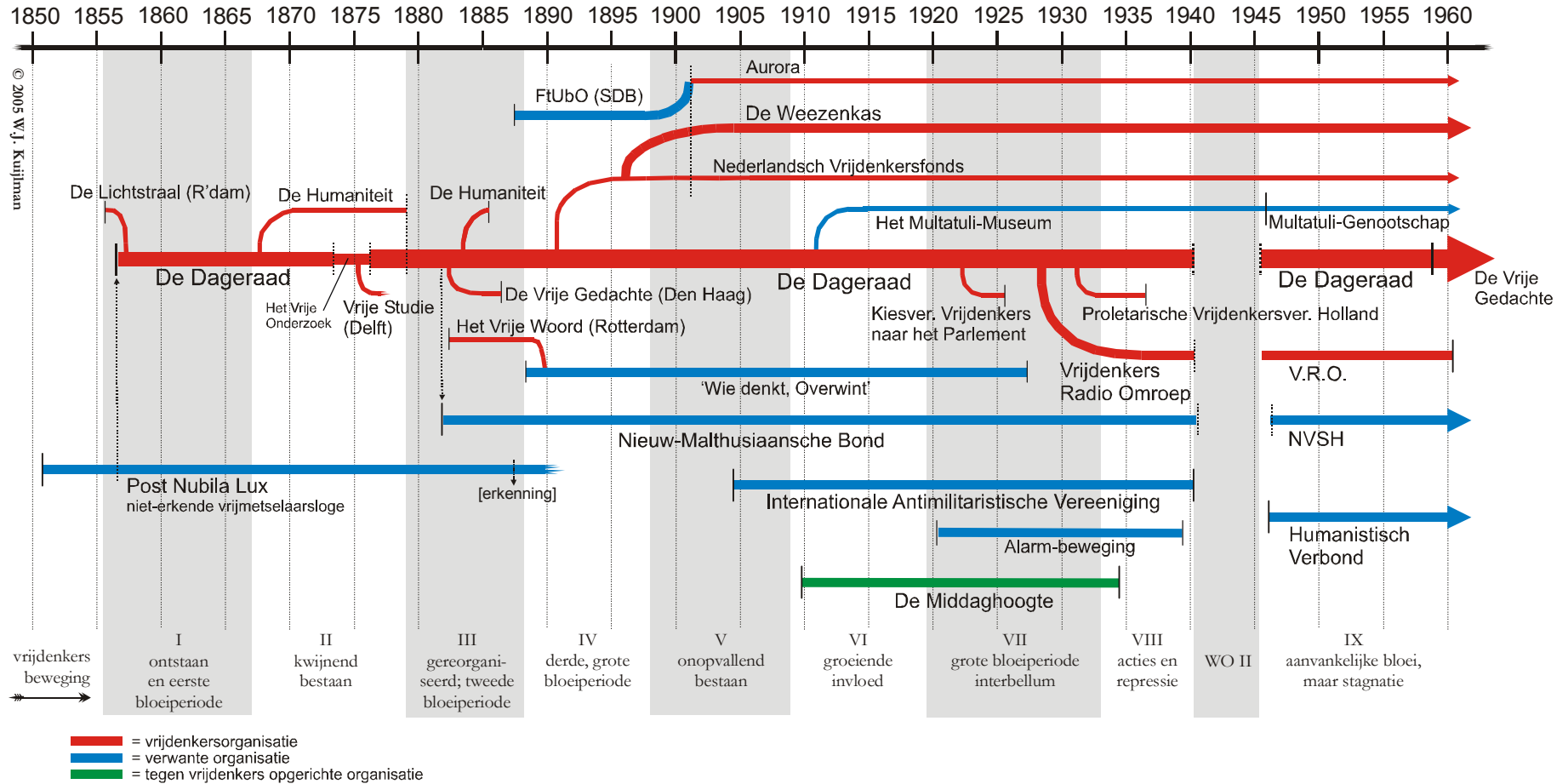
# METAMORFOZE VRIJDENKERS

VERANTWOORDING VAN EEN COLLECTIE  
VRIJDENKERSPUBLICATIES UIT DE PERIODE 1855–1950

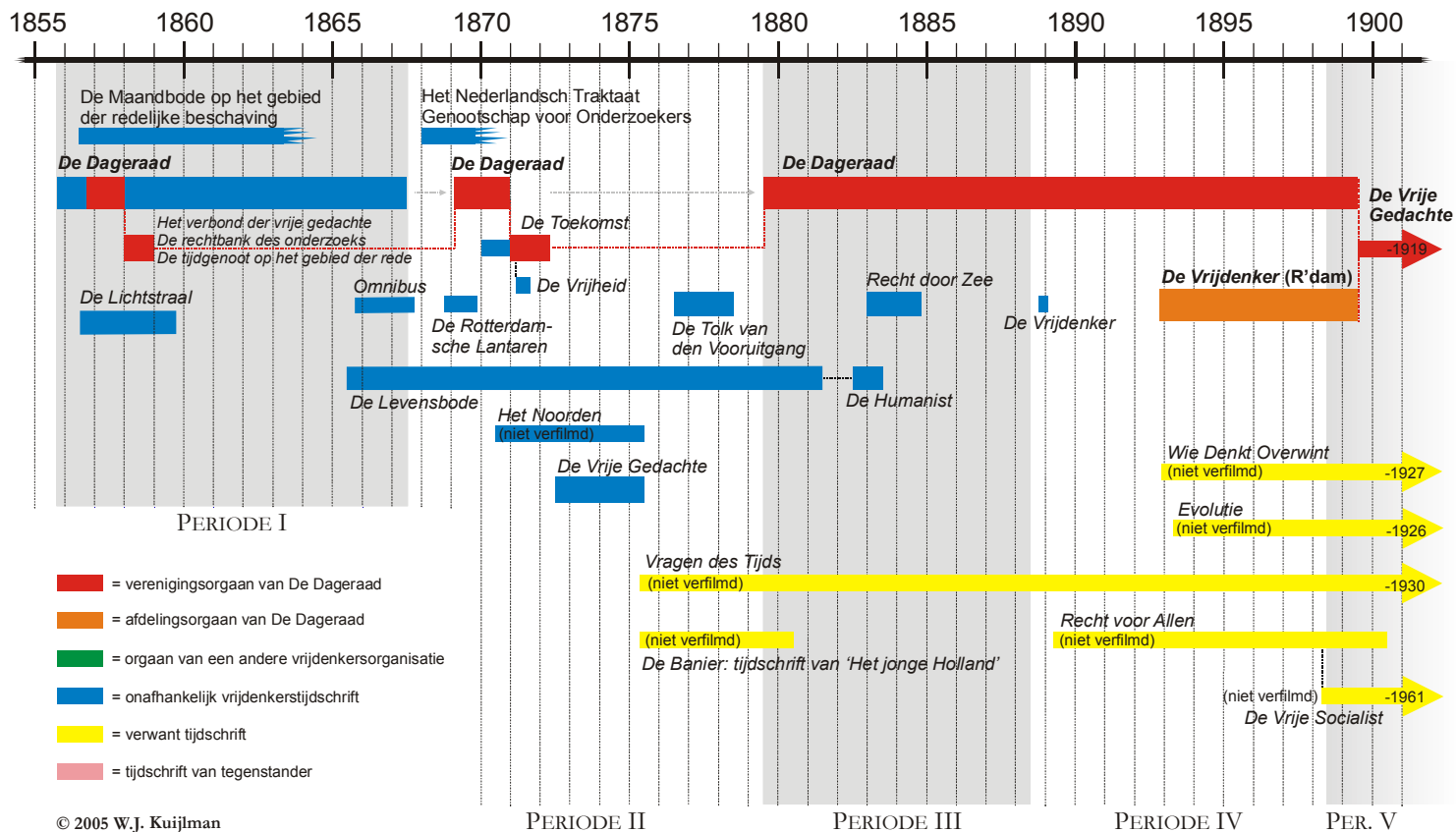
**\* BIJLAGEN \***



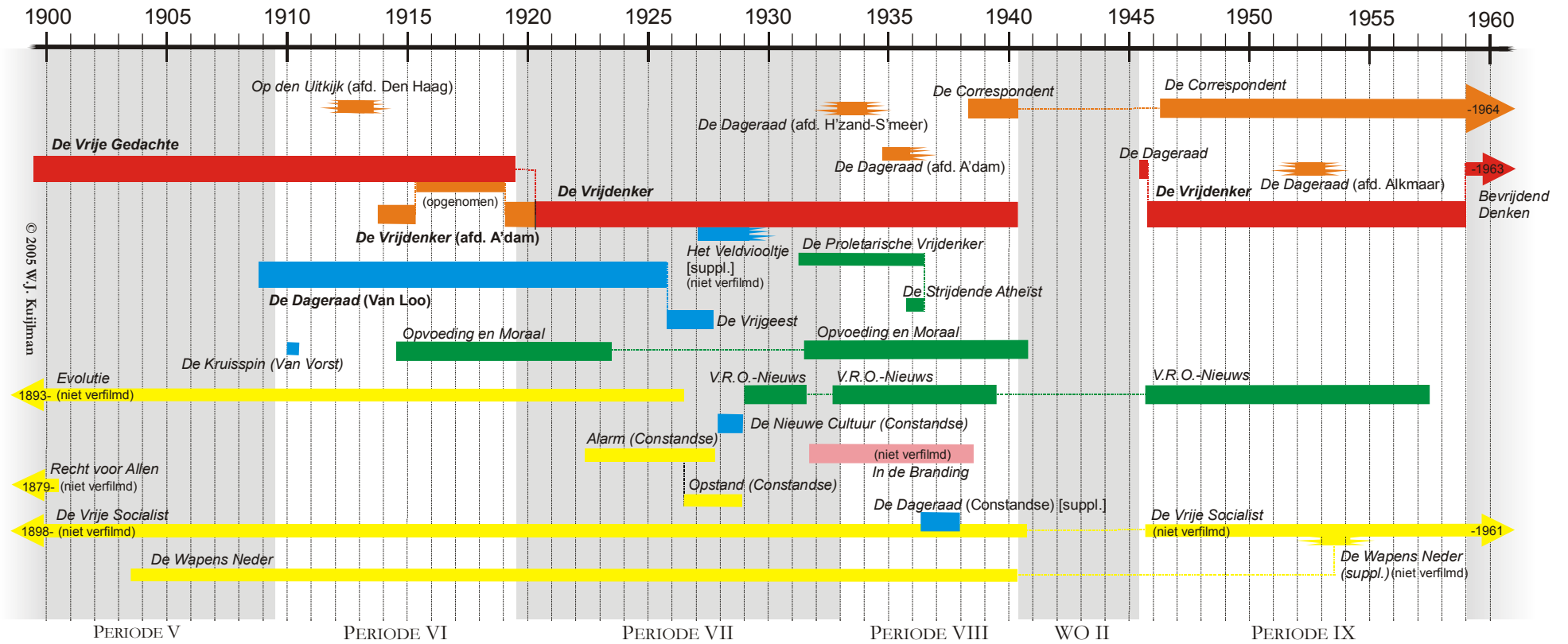
# Overzicht Nederlandse vrijdenkersbeweging 1850-1960



# Tijdschriften Nederlandse vrijdenkersbeweging 1855-1900



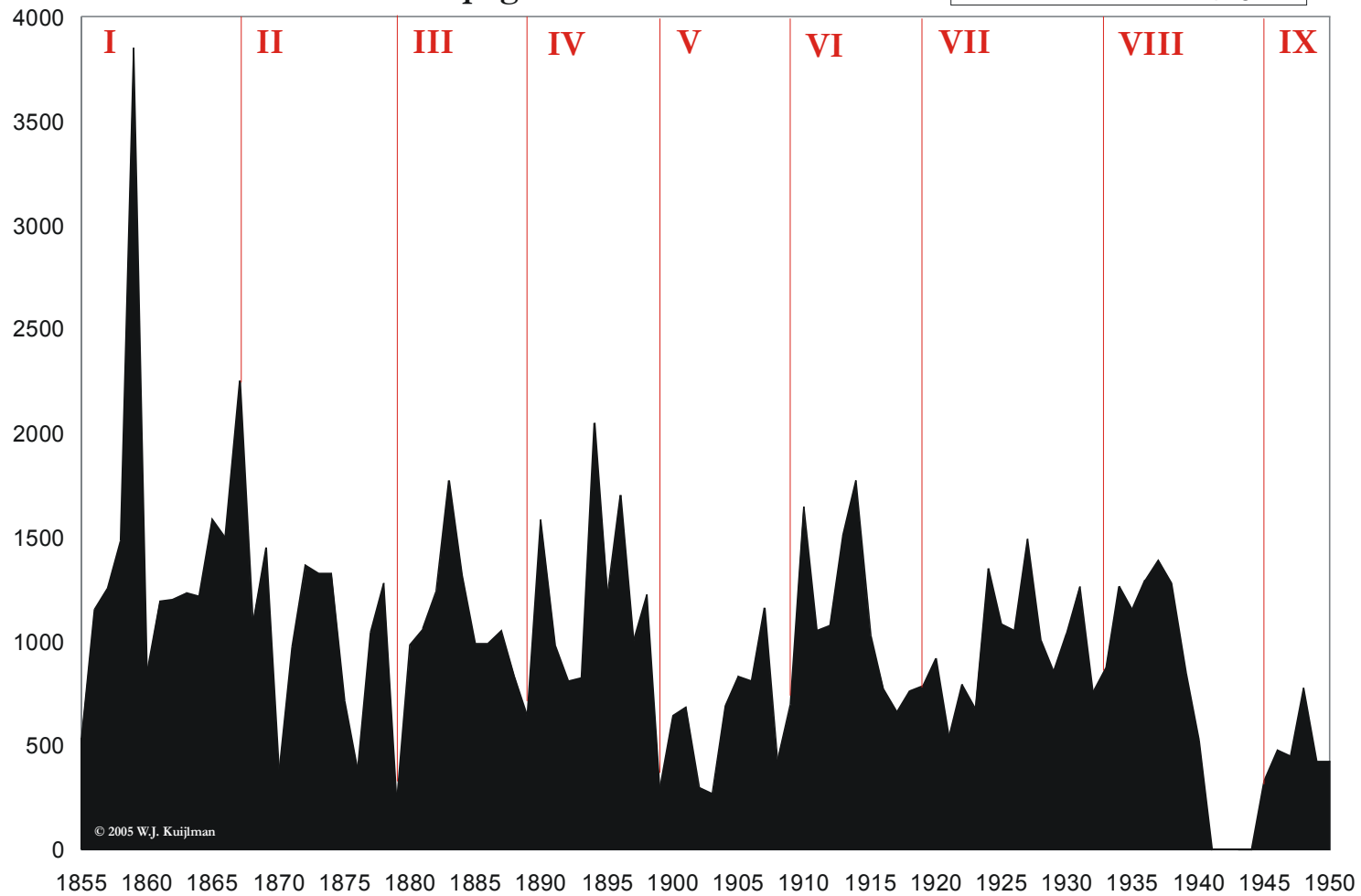
# Tijdschriften Nederlandse vrijdenkersbeweging 1900-1960



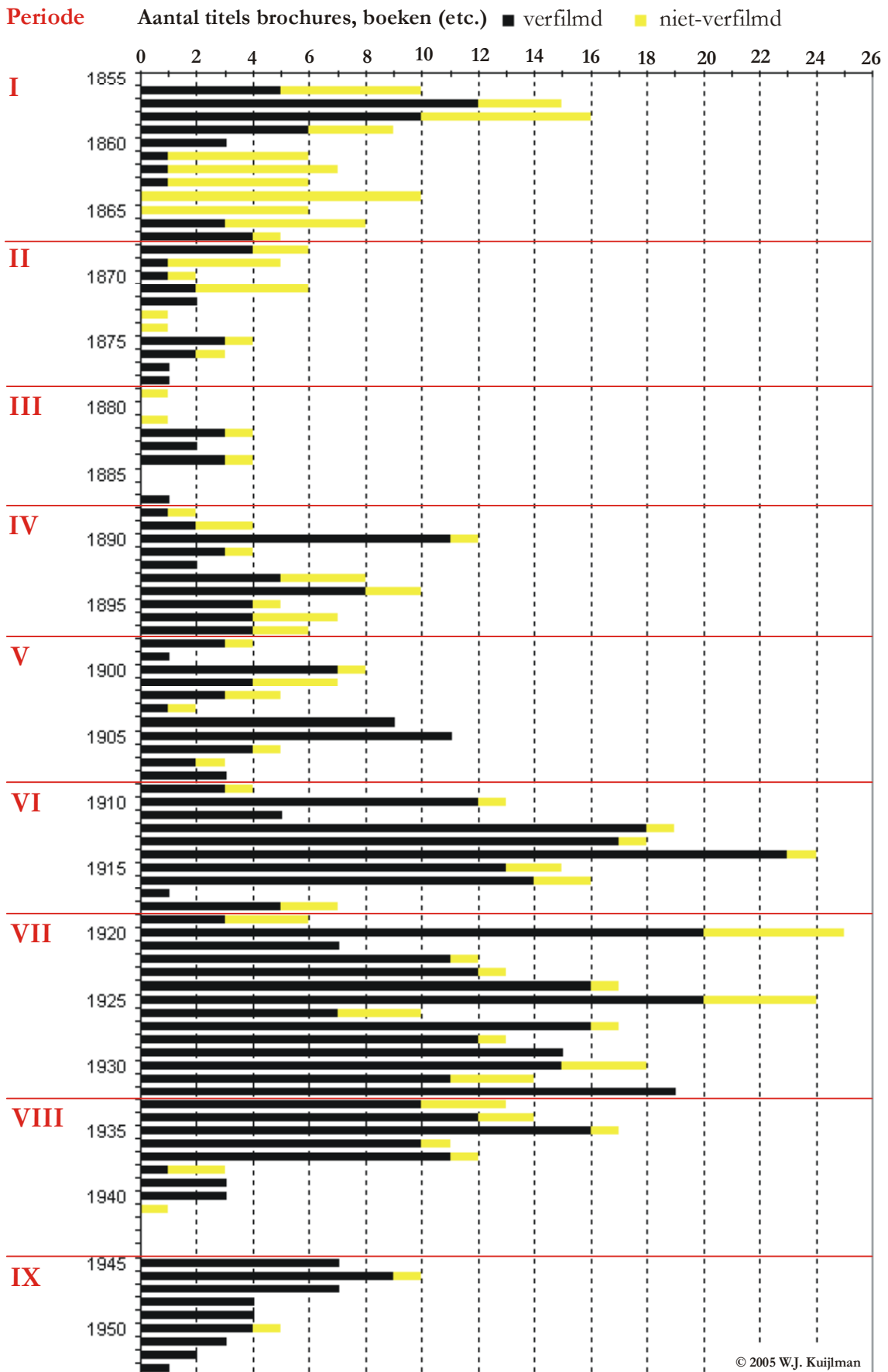
© 2005 W.J. Kuijman

# totaal aantal verfilmde pagina's

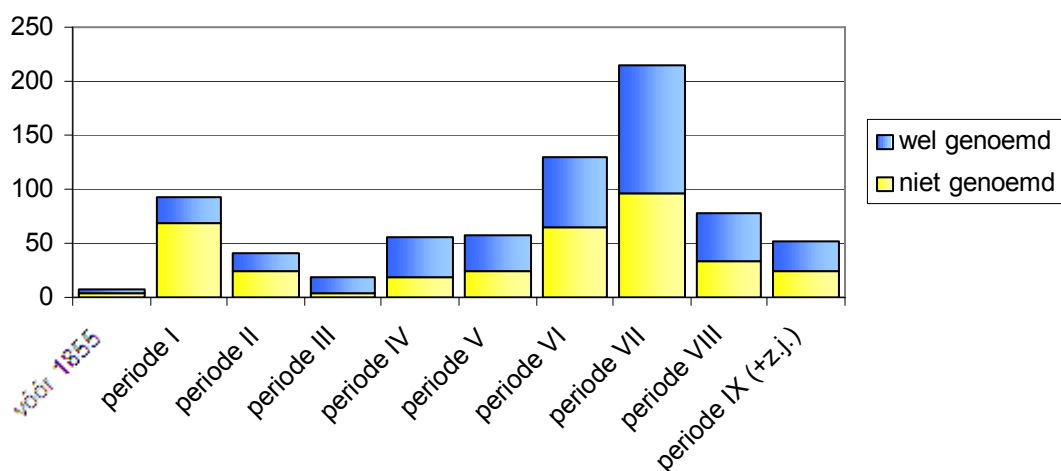
■ totaal aantal verfilmde pagina's



## Verdeling deelcollectie boeken, pamfletten (etc.) 1855-1953



**Aantal titels deelcollectie boeken, brochures (etc.)  
in relatie tot de secundaire literatuur**



	<u>niet genoemd</u>	<u>wel genoemd</u>	<u>totaal</u>
vóór 1855	4	4	8
periode I	68	25	93
periode II	25	15	40
periode III	4	14	18
periode IV	19	36	55
periode V	25	33	58
periode VI	64	65	129
periode VII	96	119	215
periode VIII	33	45	78
periode IX (+z.j.)	24	28	52
<b>TOTAAL</b>	<b>362</b>	<b>384</b>	<b>746</b>

**Toelichting**

In dit figuur zijn de titels uit de deelcollectie boeken, brochures (etc.) afgezet tegen het wel of niet voorkomen in de secundaire literatuur. Tot de secundaire literatuur wordt de door mij bestudeerde literatuur over de geschiedenis van de vrijdenkersbeweging gerekend, alsmede de bibliografieën (Visman, Nabuurs etc.). N.B.: Dat een titel in de secundaire literatuur voorkomt hoeft niet automatisch te betekenen, dat die titel daadwerkelijk inhoudelijk is gebruikt voor het betoog.

Tot de niet-genoemde titels behoren ook titels uit de archieven, waaronder convocaties en aanplakbiljetten uit het archief van De Dageraad. Maar ook zonder deze titels is het aantal niet-genoemde titels significant.

## Ledenstatistiek De Dageraad (1856–1950)

Bron: voor periode 1856–1898 [Ten bokkel 2003: 154, 233] (hij baseert zich op A.C. Beekhof); voor periode 1901–1950 [Nabuurs 2003: 39-41] en [Noordenbos 1956: 52–66]

Jaar	<b>1856</b>	<b>1867</b>	<b>1868</b>	<b>1878</b>	<b>1882</b>	<b>1884</b>	<b>1885</b>	<b>1886</b>	<b>1887</b>	<b>1888</b>
Leden	44	77	1.000	16	357	500	450	404	364	357
Afdelingen									2	2
Jaar	<b>1889</b>	<b>1890</b>	<b>1891</b>	<b>1892</b>	<b>1893</b>	<b>1894</b>	<b>1895</b>	<b>1896</b>	<b>1897</b>	<b>1898</b>
Leden	358	410	533	727	732	740	890	1.023	1.054	931
Afdelingen	2	1	3	3	4	5		8	12	10
Jaar	<b>1901</b>	<b>1902</b>	<b>1904</b>	<b>1910</b>	<b>1913</b>	<b>1914</b>	<b>1919</b>	<b>1920</b>	<b>1925</b>	<b>1929</b>
Leden	544	653	500	1.033	1.241	1.292	1.190	2.500	1.600	1.000+
Afdelingen		5	2	17	16	19	19	22	23	
Jaar	<b>1931</b>	<b>1933</b>	<b>1934</b>	<b>1945</b>	<b>1950</b>					
Leden	1.200	2.700	1.600+	1.150	1.250					
Afdelingen		40		9						

## Ledenstatistiek De Weezenkas (1895–1950)

Bron: [Hoekman en Houkes 1995: 316]

Jaar	<b>1895</b>	<b>1896</b>	<b>1897</b>	<b>1898</b>	<b>1899</b>	<b>1900</b>	<b>1901</b>	<b>1902</b>	<b>1903</b>	<b>1904</b>
Leden	187	250	260	275	289	266	278	286	273	277
Jaar	<b>1905</b>	<b>1906</b>	<b>1907</b>	<b>1908</b>	<b>1909</b>	<b>1910</b>	<b>1911</b>	<b>1912</b>	<b>1916</b>	<b>1918</b>
Leden	302	341	360	337	335	382	408	428	430	481
Jaar	<b>1920</b>	<b>1921</b>	<b>1922</b>	<b>1923</b>	<b>1924</b>	<b>1925</b>	<b>1926</b>	<b>1927</b>	<b>1928</b>	<b>1929</b>
Leden	456	439	408	382	348	331	299	282	259	244
Jaar	<b>1930</b>	<b>1931</b>	<b>1932</b>	<b>1933</b>	<b>1934</b>	<b>1935</b>	<b>1936</b>	<b>1937</b>	<b>1938</b>	<b>1939</b>
Leden	236	237	224	222	204	198	192	179	182	181
Jaar	<b>1940</b>	<b>1941</b>	<b>1942</b>	<b>1943</b>	<b>1948</b>	<b>1949</b>	<b>1950</b>			
Leden	174	159	154	156	189	192	196			

## Ledenstatistiek Vrijdenkers Radio Omroepvereniging (1928–1957)

Bron: Ledenaantallen geschat door [Mentjox 1995: 152–153, 206–209, 211]

Jaar	<b>1928</b>	<b>1929</b>	<b>1930</b>	<b>1931</b>	<b>1932</b>	<b>1933</b>	<b>1934</b>	<b>1935</b>	<b>1936</b>	<b>1937</b>
Leden	500	3.000	5.300	5.000	7.000	9.000	8.600	7.000	7.000	5.500
Afdelingen			8		7					
Jaar	<b>1938</b>	<b>1939</b>	<b>1940</b>	<b>1945–1957</b>						
Leden	5.500	4.000	3.000	ten hoogste 2.500 betalende leden						
Afdelingen				≤17						

## Berekening mate van completering deelcollectie tijdschriften

<u>periode</u>	<u>titel tijdschrift</u>	<u>aantal verfilmde pagina's</u>	<u>completering (%)</u>
1855-1867	<i>De dageraad</i>	13.954	100,0
1856-1859	<i>De lichtstraal</i>	22	2,1
1858-1859	<i>Bliksemschicht der XIXe eeuw</i>	524	100,0
1865-1866	<i>De omnibus</i>	204	100,0
1865-1881	<i>De levensbode</i>	7.862	100,0
1868-1869	<i>De rotterdamsche lantaren</i>	398	100,0
1869-1870	<i>De dageraad</i>	690	100,0
1870-1870	<i>De lichtstraal</i>	20	100,0
1870-1871	<i>De toekomst</i>	144	69,7
1871-1871	<i>De vrijheid</i>	82	100,0
1872-1875	<i>De vrije gedachte</i>	2.014	100,0
1876-1878	<i>De tolk van den vooruitgang</i>	1.130	100,0
1879-1898	<i>De dageraad</i>	13.420	94,5
1882-1883	<i>De humanist</i>	664	100,0
1882-1884	<i>Recht door zee</i>	606	100,0
1888-1888	<i>De vrijdenker</i>	16	50,0
1892-1899	<i>De vrijdenker</i>	956	89,6
1899-1919	<i>De vrije gedachte</i>	4.100	94,6
1903-1940	<i>De wapens neder</i>	2.252	98,6
1908-1925	<i>De dageraad</i>	3.118	98,7
1910-1910	<i>De kruisspin</i>	84	38,5
1913-1915	<i>De vrijdenker</i>	56	87,5
1914-1940	<i>Opvoeding en moraal</i>	1.922	100,0
1919-1920	<i>De vrijdenker</i>	56	80,0
1920-1940	<i>De vrijdenker</i>	3.898	100,0
1922-1927	<i>Alarm</i>	456	100,0
1925-1927	<i>De vrijgeest</i>	394	100,0
1926-1928	<i>Opstand</i>	242	100,0
1927-1928	<i>De nieuwe cultuur</i>	322	100,0
1929-1957	<i>V.R.O. Nieuws</i>	428	97,5
1931-1936	<i>De proletarische vrijdenker</i>	94	23,3
1935-1936	<i>De strijdende atheïst</i>	378	100,0
1936-1938	<i>De dageraad</i>	1.104	99,3
1937-1940	<i>De correspondent</i>	130	100,0
1945-1945	<i>De Dageraad</i>	118	100,0
1945-1958	<i>De vrijdenker</i>	4.928	100,0
1946-1964	<i>De correspondent</i>	370	98,3

**gemiddelde completering TS (%):**

**98,0**

N.B. Niet meegeteld zijn enkele los verfilmde afleveringen:

*Op den uitkijk* 1912

*De dageraad* afd. H'zand-Sappemeer 1932

*De dageraad* afd. A'dam 1934, 1935

*De dageraad* afd. Alkmaar ca.1950

N.B. Niet meegeteld zijn niet-verfilme vrijdenkerstijdschriften:

*Het noorden* (1870-1873)

*Ontwikkeling* (1914-1914)

*Het veldviooltje* (1926-1928)

## Verdeling verfilmd vrijdenkersmateriaal over perioden

	<u>aantal pagina's</u>	<u>aantal titels</u>	<u>aandeel in %</u>
TS 1855-1898	42.706		<b>42,02</b>
TS 1898-1958	24.450		<b>24,05</b>
BB 1855-1898		119	<b>7,13</b>
BB 1899-1953		447	<b>26,80</b>

N.B. in deze berekening is voor de BB een gemiddelde waarde genomen voor het aantal pagina's per titel.

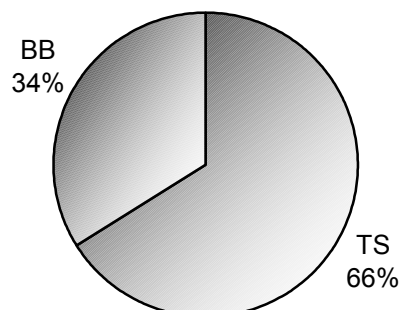
geschat aandeel materiaal 1855-1898 (in %):	49,15
geschat aandeel materiaal 1898-1853 (in %):	50,85

aantal verfilmde pagina's TS:	67.156
aantal verfilmde pagina's BB:	34.488
<b><u>totaal aantal verfilmde pagina's:</u></b>	<b>101.644</b>
aandeel pagina's TS (in %):	66,1
aandeel pagina's BB (in %):	33,9

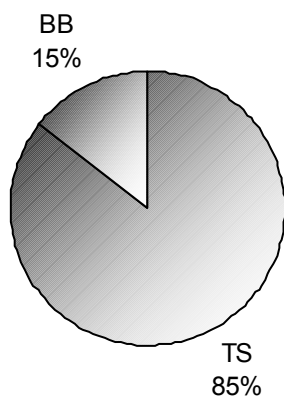
BB = deelcollectie boeken, brochures, etc.

TS = deelcollectie periodieken

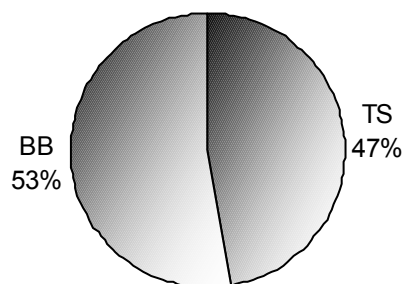
### periode 1855-1958



### periode 1855-1898

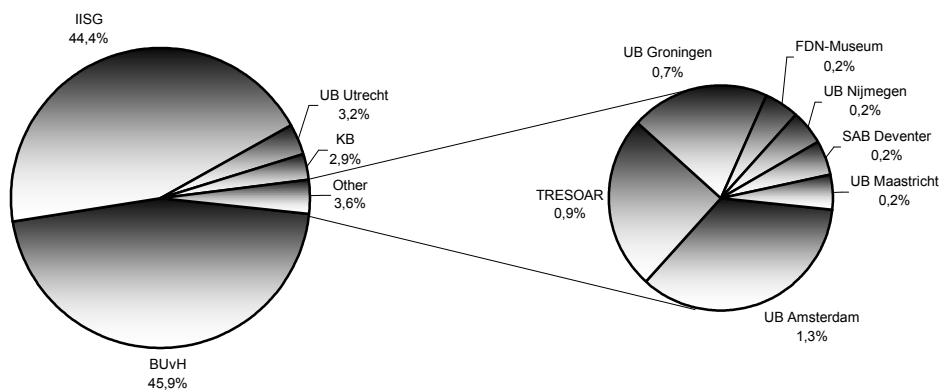


### periode 1898-1958

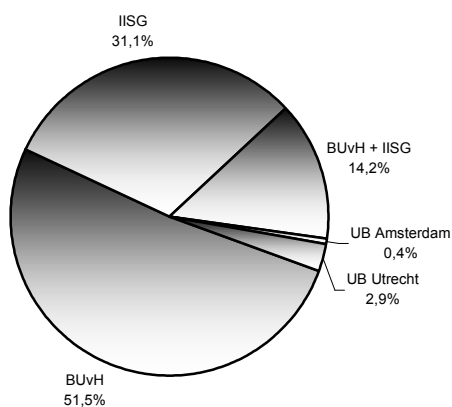


## Verdeling herkomst originelen per deelcollectie

Verdeling aantal verfilmde titels van  
deelcollectie boeken, brochures etc.  
per instelling (totaal 557 titels)



Verdeling aantal verfilmde pagina's van  
deelcollectie tijdschriften per instelling  
(totaal 67.156 pagina's)



## DATALIJST BELANGRIJKE GEBEURTENISSEN VRIJDENKERSBEWEGING 1850–1950 (wk, 5 mei 2005)

Tijdvak	Vrijdenkersbeweging	Nederland	Europa/Wereld
-1855		<p>1830: inv. cultuurstelsel Java</p> <p>1834: de Afscheiding: orthodoxen treden uit de N.H. Kerk vanwege opkomend modernisme</p> <p>1840: kroning Willem II</p> <p>1848: nieuwe grondwet van Thorbecke</p> <p>1848–1868: ‘Stille jaren’ sociale bewegingen</p> <p>1849: kroning Willem III</p> <p>1851: opr. vrijmetselaarsloge Post Nubila Lux (niet erkend)</p> <p>1853: herstel bisschoppelijke hiërarchie (RK)</p> <p>1853: Aprilbeweging</p> <p>1854/5: Armenwet</p>	<p>1848: revolutie in Europese steden; <i>Communistisch Manifest</i></p> <p>1854: opr. L'affranchissement (België)</p>
1855–1867	<p><b>1855–1867: ontstaan en eerste bloeiperiode vrijdenkersbeweging</b></p> <p>1855: opr. ts. <i>De Dageraad</i> (uitg. Günst)</p> <p>1855: opr. ver. De Lichtstraal (Rotterdam)</p> <p>1856: opr. ver. De Dageraad (Amsterdam): deïsten, pantheïsten, atheïsten, materialisten</p> <p><a href="#">1856–1964: d'Ablaing voorz. De Dageraad</a></p> <p>1858: o.a. dageradianen stichten de eerste ‘Vrij Godsdienstige Gemeente’ in navolging van Joh. Ronge (snel weer verdwenen – pas in 1879 herleving in Vrije Gemeente opgericht door gebroeders Hugenholtz)</p> <p>1859: eerste Internationaal Congres van vrijdenkers te Amsterdam (??)</p> <p>186x–1873: Boekhandel voor de Vrije Gedachte te Amsterdam (Huisman)</p> <p>1861: statutenwijziging; sociale vraagstukken bespreekbaar; discussie armenwet; meer werklieden worden lid</p> <p>1864–1865: Multatuli spreekt voor De Dageraad</p> <p><a href="#">1864–1871: Huisman voorz. De Dageraad</a></p>	<p>1866–67: Luxemburgse kwestie; parlementaire strijd</p> <p>1857: Onderwijswet (van der Brugghen)</p> <p>ca.1860: begin schoolstrijd</p> <p>1860: Multatuli's <i>Max Havelaar</i> verschijnt</p> <p>1863: afschaffing slavernij</p>	<p>jaren '50 : stichting vrij-godsdienstige gemeenten in navolging van Joh. Ronge (Londen, Parijs, Birmingham, Philadelphia, Nordhausen, Amsterdam)</p> <p>1857: opr. Les Solidaires (België)</p> <p>1864: Eerste Internationale (Londen)</p>
1867–1878	<p><b>1867–1879: kwijnend bestaan vrijdenkersbeweging</b>; De Dageraad toch één der sterkste voedingsbronnen voor de opkomende arbeidersbeweging</p> <p>1867: scheuring in De Dageraad: opr. Genootschap de Humaniteit (–1878; 13 leden); <a href="#">Von Staedel resp. H.J. Berlin voorz. De Humaniteit (1867–1872)</a></p>		

Tijdvak	Vrijdenkersbeweging	Nederland	Europa/Wereld
	<p>1868: <a href="#">De Dageraad telt 100 leden</a></p> <p>1869–1871: tweede serie <i>De Dageraad</i> (verenigingsorgaan, uitg. Günst)</p> <p>1869: stichting Nederlandsche Vrijdenkersbond (na 1870 niets meer van vernomen)</p> <p>1869: Nederlandse afdeling Eerste Internationale door bijna uitsluitend dageradianen gesticht begin jaren '70: landelijke cohesie vrijdenkersbeweging ontbreekt</p> <p>1871–1873: 'winterslaap' De Dageraad (activiteiten gestopt)</p> <p>1872: Berlin overlijdt</p> <p>1873: Huisman overlijdt; <a href="#">C. Janse voorz. De Humaniteit (1873–1875)</a></p> <p>1873: De Dageraad wordt omgedoopt in Het Vrije Onderzoek (–1876); <a href="#">W.J. Scheurleer voorz. Het Vrije Onderzoek</a></p> <p><a href="#">1875–1879: Christiaanse voorz. De Humaniteit</a></p> <p>1875: manifest van De Humaniteit en Het Vrije Onderzoek tot aanéensluiting vrijdenkers</p> <p>1876: oude naam ver. De Dageraad weer in ere hersteld</p> <p>1876: congres 20-jarig jubileum De Dageraad</p> <p><b>1878: dieptepunt georganiseerde vrijdenkerij:</b> voorstel ontbinding De Dageraad en schorsing 'voor onbepaalde tijd' van De Humaniteit</p>	<p>1869: afschaffing dagbladzegel</p> <p>1869: Nederlandse afdelingen Eerste Internationale: Nederland (resp.: Internationaal Werklieden Verbond (NWW/IWV))</p> <p>1870/1880–1918: 'modernisering' Nederland</p> <p>ca.1870: de 'sociale kwestie' komt op</p> <p>1871: opr. Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond (ANWV)</p> <p>1872: Haagse Congres Internationale: scheuring</p> <p>1873: socialistische vereniging Vox Populi (geheime opvolger IWV)</p> <p>1874: kindernetwet Van Houten</p> <p>1878: schoolwet Kappeyne van de Coppello</p> <p>1878: opr. Sociaal–Democratische Vereeniging te Amsterdam (door oud-strijders Vox Populi)</p> <p>1878: opr. Anti-Revolutionaire Partij (ARP)</p>	<p>1871: Commune van Parijs</p> <p>1872: nederlaag Parijse commune</p> <p>1880: Internationale Federatie van Vrijdenkers opgericht</p> <p>1880–1914: hoogtepunt van internationaal imperialisme</p>
<b>1879–1888</b>	<p><b>1879–1884: De Dageraad gereorganiseerd: tweede bloeiperiode</b></p> <p><a href="#">1879–1888: Frowein voorz. De Dageraad</a></p> <p>1879–1898: derde serie De Dageraad (verenigingsorgaan; uitg. H. Christiaanse, resp. J.F. Sikken en uitgeverij De Dageraad)</p> <p>vanaf ca.1880/1888?: De Dageraad neemt initiatieven op tal van gebieden: eedskwestie, scheiding kerk en staat, algemeen stemrecht, lijkverbranding, persoonlijke dienstplicht, vrouwenvraagstuk, kwakzalverij, onderwijs, prostitutie, etc.</p> <p>1880: Internationaal Vrijdenkerscongres te Brussel</p> <p>1881: Internationaal Vrijdenkerscongres te Londen</p> <p>1882: opr. Het Vrije Woord te Rotterdam (Meng, Van der Voo, Hobbel; ca. 1890 opgegaan in Wie Denkt Overwint)</p> <p>1882: opr. De Vrije Gedachte te Den Haag (FDN; opgeh. ca.1886)</p> <p>1882: versoepeling ballotage De Dageraad; d'Ablaing vertrekt</p> <p><a href="#">1882: De Dageraad telt 239 leden</a></p> <p>1882: Internationaal Vrijdenkerscongres te Parijs</p>	<p>1879: opr.ts. <i>Recht voor Allen</i> (FDN; vanaf 1884 orgaan SDB)</p> <p>1879: opr. Vrije Gemeente (gebroeders Hugenholtz)</p> <p>ca.1880–1918: schoolstrijd en kiesrecht en 'sociale kwestie' domineren in politiek debat</p> <p>ca.1880–ca.1920: proces van 'verzuiling'</p> <p>1880: opr. Vrije Universiteit</p> <p>1881: opr. Sociaal-Democratische Bond (SDB)</p>	

Tijdvak	Vrijdenkersbeweging	Nederland	Europa/Wereld
	<p>1883: d'Ablaing richt ts. <i>Recht door Zee</i> op en laat De Humaniteit herleven (beide in 1885 weer verdwenen)</p> <p>1883: Internationaal Vrijdenkerscongres te Amsterdam</p> <p>1883: De Dageraad telt ruim 500 leden</p> <p>1883: groeiende tegenstelling tussen liberaal-'burgelijke' en socialistische vrijdenkersbeweging; verschijning brochure <i>Socialistisch overstand</i> (Hobbel/Haighton)</p> <p>1884: 'nederlaag' socialisten tijdens vergadering De Dageraad; uittocht van radicale socialisten, o.a. FDN en H.C. Muller</p> <p>1884: De Dageraad telt 500 leden</p> <p>vanaf 1885: sociale vraagstuk gaat steeds meer op de voorgrond treden in <i>De Dageraad</i> (én vereniging)</p> <p>1887: Multatuli overlijdt</p> <p>1887: eerste plaatselijke afdeling wordt gesticht (Haarlem)</p> <p>1888: voorstel Uyldert tot stichting van Radicale Unie en opheffing De Dageraad: voorstel haalt het niet maar brengt wel 'nieuw leven in de brouwerij')</p>	<p>1885: opr. Liberale Unie</p> <p>1885: opr. ts. <i>De Nieuwe Gids</i> (Tachtigers)</p> <p>1886: Doleantie (A. Kuyper)</p> <p>1886: Palingoproer in Amsterdam</p> <p>1887: verlaging kiesdrempel</p>	
1888–1897	<p><b>1888–1897: derde, grote bloeiperiode De Dageraad</b> (atheïstisch en materialistisch)</p> <p>1888–1906: Hendrik de Vries voorz. De Dageraad</p> <p>vanaf 1888: De Dageraad geeft groot aantal populaire brochures uit, o.m. <i>Tegenstrijdige teksten in de Bijbel</i> en <i>Dominé, Pastoor of Rabbi</i></p> <p>1888: opr. Nederlandsch Vrijdenkersfonds</p> <p>1889: De Dageraad telt 329 leden</p> <p>ca. 1890: Het Vrije Woord gaat op in ver. 'Wie denkt, Overwint' (Meng)</p> <p>1892: gedachtenisboek Multatuli</p> <p>1892: opr. ts. <i>De Vrijdenker</i> (afd. Rotterdam)</p> <p>1896: opr. De Weezenkas</p> <p>1896: viering 40-jarig jubileum De Dageraad</p> <p>1897: De Dageraad telt 1054 leden en 11 plaatselijke afdelingen</p> <p>1897: socialistische beweging gaat weer ten volle op eigen terrein en onder eigen vlag varen; sociaal-democraten verlaten De Dageraad ('godsdiens is privaatzak'), die meer anarchistisch, vrij-socialistisch en anti-parlementair wordt</p>	<p>1888: opr. radicaal-liberale kiesvereniging 'Amsterdam'</p> <p>1888–1991: FDN eerste socialistisch kamerlid</p> <p>1888: opr. ts. De Anarchist</p> <p>1888: opr. vereniging 'Wie denkt, Overwint' (Meng)</p> <p>1889–1898: moeilijke periode socialistische beweging (opkomst anti-parlementaire beweging)</p> <p>1890–1898: Willem III overlijdt; regentes</p> <p>1890: Nederlandse Bond tot Bestrijding der Vivisectie</p> <p>1892: fusie Gereformeerde Kerken</p> <p>1892: opr. ts. <i>Licht en Waarheid</i> (ver. 'Wie denkt, Overwint')</p> <p>1893: opr. Nationaal Arbeidssecretariaat (NAS)</p> <p>1894: opr. Algemene Nederlandse Diamantbewerkerbond (ANDB)</p> <p>1894: opr. Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP)</p> <p>1894: SDB wordt Socialistenbond</p> <p>1894: Vegetariërsbond (Ortt)</p> <p>1896–1900: Hogerhuis-zaak</p> <p>1896: FDN uit Tweede Internationale gestoten</p> <p>1897–1901: 'kabinet van de sociale rechtvaardigheid': sociale hervormingen (11-urige werkdag, Ongevallenwet, leerplicht, Woningwet, etc.)</p> <p>1897: anarchist FDN verlaat Socialistenbond</p>	<p>1889–1914: Tweede Internationale (socialistisch)</p> <p>ca.1890–1920: vrouwenbeweging (eerste feministische golf)</p> <p>1894–1906: Dreyfus-affaire (Frankrijk)</p>

Tijdvak	Vrijdenkersbeweging	Nederland	Europa/Wereld
1898–1909	<p><b>1898-1909: De Dageraad leidt opvallend bestaan</b>  1898: ts. <i>De Dageraad</i> opgeheven  1899–1919: ‘weekblad’ <i>De Vrije Gedachte</i> (verenigingsblad)  1900: <i>De Dageraad</i> telt 601 leden  1901: ontstaan levensverzekeringsmaatschappij Aurora</p> <p>vanaf 1902: viering geboortedag Multatuli in De Dageraad  1903: De Dageraad sympathiseert met spoorwegstakers  1904: Internationaal Vrijdenkerscongres te Rome</p> <p>1906: De Dageraad bestaat 50 jaar: openbare bijeenkomst <i>Gedenkboek</i>  1907–1909: <i>Frowein</i> voorz. <i>De Dageraad</i>  1907: De Dageraad sluit zich aan bij de Internationale Federatie van Vrijdenkers (Brussel)  1907: opening Wezenpaviljoen te Nunspeet  1908–1926: <i>De Dageraad</i> (onafhankelijk vrijdenkersblad)</p>	<p>1898: kroning Wilhelmina  1898: opr. ts. <i>De Vrije Socialist</i> (FDN)  1899: eerste internationale vredesconferentie (Den Haag)</p> <p>1901: invoering leerplicht  1901: afkondiging ‘ethische politiek’ koloniën  1901: opr. progressieve Vrijzinnig Democratische Bond (VDB)</p> <p>1903: spoorwegstakingen  1904: opr. Internat. Antimilitaristische Vereeniging (IAMV)</p> <p>1906: opr. Gereformeerde Bond  1906: opr. Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen (NVV)</p> <p>1908: opr. Christelijk Historische Unie</p>	<p>1898–1914: bewapeningswedloop Duitsland en Engeland (vloten)</p> <p>1899–1902: Boerenoorlog (Zuid-Afrika)</p> <p>1904: Russisch-Japanse oorlog  1905–1906, 1911: Marokko-crisis</p> <p>1907: internationale vredesconferentie Den Haag</p> <p>1908: ‘eerste’ Balkancrisis</p>
1909–1918	<p><b>1909–1918: invloed van De Dageraad begint weer te groeien</b>  1909–1917: <i>Willem Havers</i> voorz. <i>De Dageraad</i>  1909: protestmeeting vanwege de moord op F. Ferrer  1909: hoofdbestuur De Dageraad stelt brochurehandel in (heruitgave oude brochures en nieuwe)  1909: dominee De Hartog richt De Middaghoogte op tegen De Dageraad  1910: <i>De Dageraad</i> telt 1033 leden en 17 afdelingen</p> <p>1911: vereniging ‘Het Multatuli-Museum’  1911: commissie tot Afscheiding van de Kerk</p> <p>1912: Internationaal Vrijdenkerscongres te München  1913–1916: strijd tegen ‘eedsdwang’</p> <p><b>vanaf 1914: De Dageraad verbindt zich met anti-militarisme</b>  1914: <i>De Dageraad</i> telt 1292 leden en 19 afdelingen  1914: crematie van C.J. Vaillant  1914–1940: <i>De Vrijdenker</i> (vanaf 1919 landelijk)  1915: kwestie ‘De Doodse Hand’</p>	<p>1909: geboorte prinses Juliana  1909: opr. Sociaal Democratische Partij (SDP; marxistisch, later CPH)  1909: opr. Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV)  1909: opr. Rooms Katholiek Vakbureau  1911: hoogtepunt kiesrechtstrijd  1911–1913: sociale hervormingen Talma: Invaliditeitswet, Ziektewet, etc.</p> <p>1913: voltooiing Vredespaleis in Den Haag  1913: opr. Vereniging van Vrijzinnig Hervormden  1913: SDAP wijst regeringsdeelname af  1914–1918: neutraliteit Nederland Eerste Wereldoorlog <sup>(a)</sup>; politieke ‘godsvrede’</p>	<p>1909: terechtstelling Fr. Ferrer (Spanje)</p> <p>1911: Chinese revolutie, keizer afgezet</p> <p>1912–1913: Balkan-oorlogen</p> <p>1914–1918: Eerste Wereldoorlog</p>

Tijdvak	Vrijdenkersbeweging	Nederland	Europa/Wereld
	<p>1917–1938: Jan Hoving voorz. <i>De Dageraad</i> (m.u.v. 1921–1923)</p> <p>1918: Lisser ‘Apachenbende’</p>	<p>1917–1918: toenemende schaarste; Distributie</p> <p>1917: Aardappeloproer Amsterdam</p> <p>1917: de ‘pacificatie’: algemeen mannenkiesrecht in stelsel van evenredige vertegenwoordiging; financiële gelijkstelling van bijzonder onderwijs (einde schoolstrijd)</p> <p>1918: de ‘vergissing’ van Troelstra (‘afgelaste’ revolutie)</p> <p>1918–1939: ‘liberale erfenis onder confessioneel beheer’</p>	<p>1917: Russische revolutie</p> <p>1918–1920: burgeroorlog Rusland</p> <p>1918: ‘revolutionaire woelingen’ in Duitsland</p>
1919-1933	<p><b>1919-1933: grote bloeiperiode De Dageraad:</b> zondagochtendlezingen, openbare discussies tussen voor- en tegenstanders van De Dageraad en landelijke tournees om wonderen van de menselijke rede te verklaren</p> <p>1919: <i>De Dageraad</i> telt 1190 leden en 19 afdelingen</p> <p>1919: FDN overlijdt</p> <p>1920: De Dageraad stelt zich op atheïstisch standpunt</p> <p>1920: viering 100<sup>e</sup> geboortedag Multatuli</p> <p>1920: <i>De Dageraad</i> telt 2500 leden en 22 afdelingen</p> <p>1920: ‘De Grootste Volksuniversiteit’: De Dageraad huurt de Hollandsche Schouwburg te Amsterdam af voor een serie van 26 volksvoordrachten op zondagochtend; eerste spreker is Pabon.</p> <p>1920–1922: conflict tussen Dageraad-hoofdbestuur en de afdelingen Amsterdam en Den Haag</p> <p>1921: zaak Groenendaal</p> <p>1921: landelijke tournee (o.m. Limburg) door ex-dominee Pabon en Hoving</p> <p>1921–1923: K. Stadhouders voorz. <i>De Dageraad</i></p> <p>1922: weekblad <i>De Vrijdenker</i> wordt vanaf december als het officiële orgaan van De Dageraad geëxploiteerd door N.H. Luigies</p> <p>vanaf 1922: publicaties en protestmeetings tegen fascisme Mussolini</p> <p>1924: hernieuwde discussie over ‘Godsdienst is privaatzak’ (Havers/Hoving/Fles tegenover Gerhard)</p> <p>1924: ‘Emma-kwestie’ (Limburg)</p> <p>1925: protestacties gevangenschap Groenendaal</p> <p>1925: <i>De Dageraad</i> telt 1600 leden en 23 afdelingen</p> <p>1926: Constandse publiceert <i>Grondslagen van het atheïsme</i></p> <p>1926: protestvergaderingen tegen executie Sacco en Vanzetti (vs)</p> <p>1927–1931: opstellen van nieuwe statuten (Leo Polak)</p> <p>1928: opr. Vrijdenkers Radio Omroep (VRO)</p> <p>1929: <i>De Dageraad</i> telt ruim 1000 leden</p> <p>1929: acties tegen de paus vanwege concordaat met Mussolini</p> <p>1929: eerste radio-uitzending VRO</p> <p>1930–1932: ‘Strijdprogramma’ De Dageraad</p> <p>1930–1936: ts. <i>De Proletarische Vrijdenker</i></p>	<p>1919: sociale hervormingen: Invaliditeitswet, Ouderdomswet, 8-urige werkdag, verbod kinderarbeid</p> <p>1919–1922: invoering algemeen vrouwenkiesrecht</p> <p>1919–1939: telkens opnieuw extreem-rechtse groepjes</p> <p>ca.1920: verzuiling voltooid; tot 1960: burgerlijk-verzuilde samenleving, met vaste normen</p> <p>1921–1924: economische recessie</p> <p>1921: dienstweigeraar Herman Groenendaal veroordeeld</p> <p>1922: grondwetwijziging maakt dienstweigeringswet mogelijk</p> <p>1923: opr. Nederlands Syndicalistisch Vakverbond</p> <p>1923: volkspetitionement tegen Vlootwet</p> <p>1926: opr. Rooms Katholieke Staatspartij (RKSP)</p> <p>1929: opr. Revolutionair-Socialistische Partij (Sneevliet)</p> <p>jaren ’30: politieke versnippering, ook bij links</p> <p>1930–1932: Zondagswet, Wet op Godslastering</p>	<p>1919: vredesconferentie Versailles; Volkenbond opgericht</p> <p>1919–1943: Derde Internationale (Comintern; communistisch)</p> <p>1922–1943: Mussolini; fascisme in Italië</p> <p>1922–1991 : Sovjet-Unie</p> <p>1923 : hyperinflatie Duitsland</p> <p>1924 : Lenin overlijdt ; opkomst Stalin</p> <p>1925: Locarno Pact</p> <p>1927: terechtstelling Sacco en Vanzetti (vs)</p> <p>1928–1974: Salazar dictator Portugal</p> <p>1929: Concordaat Mussolini-paus</p> <p>1929 : beurskrach ; begin van de Grote depressie</p> <p>jaren ’30: opkomst dictaturen in Europa</p>

Tijdvak	Vrijdenkersbeweging	Nederland	Europa/Wereld
	<p>1931: protestactie tegen Wet op Godslastering</p> <p>1931: opr. Proletarische Vrijdenkersvereniging Holland (communistisch); later fusie met in 1931 opgerichte Vrijdenkerswereldunie</p> <p>1931: propagandatocht door Limburg</p> <p>1931: ts. <i>De Vrijdenker</i> verboden voor militairen</p> <p>1931: viering 75-jarig jubileum De Dageraad</p> <p>1931: <i>De Dageraad</i> telt bijna 1200 leden</p> <p>1931: vaststelling gewijzigde statuten (Leo Polak)</p> <p>1931–1933: radiotoespraken Leo Polak voor de VRO</p>	<p>1931: economische crisis bereikt Nederland; werkloosheid loopt tot 1935 sterk op</p> <p>1931: opr. Nationaal Socialistische Beweging (NSB)</p> <p>1932: voltooiing Afsluitdijk (a)</p> <p>1932: Onafhankelijke Socialistische Partij (De Kadet)</p>	<p>1931: Spaanse revolutie</p> <p>1931: inval Japan in Mantsjoerije</p> <p>1931: Wereldunie van Vrijdenkers opgericht</p>
1933–1940	<p><b>1933–1940: periode van grote acties en repressie;</b> De Dageraad krijgt zowel organisatorisch als in haar publiciteitsmogelijkheden met grote moeilijkheden te kampen</p> <p>1933: <i>De Dageraad</i> telt 2700 leden en 40 afdelingen</p> <p>1933: lidmaatschap De Dageraad voor ambtenaren verboden</p> <p>1933-1940: brochures, pamfletten, strooiljetten en radioredes tegen nationaal-socialisme en antisemitisme</p> <p>1933: demonstratieve bijeenkomsten tegen optreden regering mittereij ‘Zeven Provinciën’</p> <p>1934: <i>De Dageraad</i> telt ruim 1600 leden</p> <p>vanaf 1936: NSB-knokploegen tegen vrijdenkers</p> <p>1936: uitzendverbod VRO</p> <p>1936: veroordeling en vrijspraak Hoving wegens plaatsen van voor katholiek volksdeel beledigend artikel in <i>De Vrijdenker</i></p> <p>vanaf 1936/1937: protestvergaderingen tegen nationalisme en fascisme in Spanje</p> <p>1937–1940: <i>De Correspondent</i></p> <p>1937: opr. ‘Comité van actie tegen de ontrecting van de VRO’</p> <p>1938–1940: M. van de Brink voorz. De Dageraad</p> <p>1939: Hoving overlijdt</p> <p>1940: De Dageraad heft zichzelf op; vernietiging ledenlijsten</p>	<p>1933: mittereij op de ‘Zeven Provinciën’</p> <p>1933–1939: kabinetten Colijn</p> <p>1934: Jordaanoproer (na verlaging werklozensteun)</p> <p>1935: verkiezingsoverwinning NSB</p> <p>1935: <i>Plan van de arbeid</i> <sup>(a)</sup></p> <p>1936: devaluatie van de gulden</p> <p>1936: Comité van Waakzaamheid (De Ligt, Ter Braak, Du Perron, Romein)</p> <p>1937: verandering beginselprogram SDAP: van revolutionair naar burgerlijke hervormingspartij; SDAP geeft haar anti-militarisme op</p> <p>1937: NSB gehalveerd bij verkiezingen</p> <p>1938: geboorte prinses Beatrix</p> <p>1939: eerste regeringsdeelname SDAP</p> <p>1940: Duitse inval in Nederland; bezetting</p>	<p>1933–1945: Hitler aan de macht in Duitsland</p> <p>1933: Duitsland verlaat Volkenbond, begint herbewapening</p> <p>1935–1936: Italië verovert Ethiopië</p> <p>1936–1939: Spaanse Burgeroorlog</p> <p>1936–1939: Volksfronten (Spanje, Frankrijk)</p> <p>1937–1975: dictatuur Franco (Spanje)</p> <p>1938: Anshluß Oostenrijk bij Duitsland</p> <p>1938: conferentie München; Duistalnd annexeert Tsjechoslowakije; einde van <i>appeasement</i> jegens Hitler</p> <p>1939–1945: Tweede Wereldoorlog</p>

Tijdvak	Vrijdenkersbeweging	Nederland	Europa/Wereld
1945–1958	<p><b>1945–1958: aanvankelijke heropleving De Dageraad, maar opbloei zet in jaren '50 niet door</b></p> <p>1945: heroprichting De Dageraad</p> <p>1945–1951: Jan de Ronde voorz. De Dageraad</p> <p>1948: A.H. Gerhard overlijdt</p> <p>ca.1949: A.H. Gerhard Stichting (voor bejaardentehuis vrijdenkers); 1950 HSHB</p> <p>1951-1954: M. Paulissen voorz. De Dageraad</p> <p>1954-19xx: O. Noordenbos voorz. De Dageraad</p> <p>1958: De Dageraad verandert in De Vrije Gedachte</p>	<p>1945: bevrijding Nederland</p> <p>1945: opr. Nederlandse Volksbeweging ('doorbraak') <sup>(a)</sup></p> <p>1945: opr. Katholieke Volkspartij (KVP) <sup>(a)</sup></p> <p>1945: opr. Humanitas</p> <p>1945–ca.1960: periode van 'wederopbouw'</p> <p>1946: opr. Partij van de Arbeid</p> <p>1946: opr. Humanistisch Verbond</p> <p>1946–1958: 'rooms-rode coalitie'; 'pacificatiedemocratie'; opbouw verzorgingsstaat</p> <p>1948: opr. Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)</p> <p>1948: kroning Juliana</p> <p>1949: soevereiniteitsoverdracht Indonesië 1950: begin nieuwe industrialisatiegolf <sup>(a)</sup></p> <p>1951: Nieuw-Guinea-crisis</p> <p>1951: eerste bestedingsbeperking</p> <p>1952: invoering werkloosheidsverzekering</p> <p>1953: Watersnoodramp</p> <p>1954: loonronde maakt bestedingsbeperking ongedaan</p> <p>1956: advies SER over tweede bestedingsbeperking</p> <p>1957: Algemene Ouderdomswet (AOW)</p> <p>1957: gehuwde vrouw handelingsbekwaamheid</p> <p>1957: opr. PSP</p> <p>1958: val kabinet-Drees</p>	<p>1945: einde Tweede Wereldoorlog</p> <p>ca.1948–1989: Koude Oorlog</p> <p>1947–1948: 'politieele acties' Nederlands-Indië</p> <p>1947: Marshall-plan aangekondigt</p> <p>1948: Verdrag van Brussel</p> <p>1949: opr. NAVO</p> <p>1949: Indonesië wordt onafhankelijk</p> <p>1950–1953: Korea-oorlog</p> <p>1952: Verdrag EGKS in werking</p> <p>1956: Suez-crisis</p> <p>1958: opr. EEG en Euratom</p>